

1. چرا افغانها نتوانستند حاکمیت مقتدر تشکیل دهند؟

درس ۲

ایران و جهان در آستانه دوره معاصر

تهیه و تنظیم از کبری باکویی دبیر ناحیه 2 ساری

ایران در فاصله سقوط صفویه تا تأسیس حکومت قاجار (۱۱۳۵-۱۲۱۰ ق) فراز و نشیب‌های زیادی را پشت سر گذاشت. در این دوره، سلسله‌های افشاریه و زندیه مدت کوتاهی حکومت کردند. تا حدودی هم‌زمان با آن، در دیگر کشورها نیز رویدادهای سرنوشت‌سازی به وقوع پیوست که بر تحولات جهان در دوران معاصر تأثیرگذار بود. در این درس علل، آثار و نتایج مهم‌ترین تحولات ایران و جهان در دوره مذکور بررسی و تحلیل می‌شود.

2. چرا در عصر صفوی بخشی از ایل افشار را به نواحی شمالی کوچاندند؟

ایران از نادرشاه افشار تا آقامحمدخان قاجار

سقوط اصفهان و فروپاشی حکومت صفویان (۱۱۳۵ ق/۱۱۰۲ ش/۱۷۲۳ م) موجب آشفتگی امور و بروز هرج و مرج و آشوب‌های داخلی شد (افغانها به دلیل ناتوانی در تسلط بر تمام قلمرو صفوی و ناآشنایی با اصول کشورداری، نتوانستند حاکمیت مقتدري تشکیل دهند). روسیه و عثمانی نیز فرصت را مغتنم شمردند و بخش‌هایی از شمال و غرب میهن ما را اشغال کردند. در چنین شرایطی بود که نادر از ایل افشار، پا به عرصه نهاد.

فعالیت ۱

بحث و گفت‌وگو

با راهنمایی دبیر درباره زمینه و علل و عواملی که موجب شد ایلات و عشایر در تاریخ ایران دوران اسلامی، به خصوص پس از صفویه، نقش مهمی در تحولات سیاسی و برآمدن و زوال حکومت‌ها داشته باشند، بحث و گفت‌وگو کنید.

3. طهماسب پسر شاه سلطان حسین چگونه توانست خراسان را از اشغال افغانها خارج کند؟

مجسمه نادرشاه افشار - باغ نادری - مشهد

تأسیس حکومت افشاریه

ایل افشار از ایل‌های قزلباش بود که در به سلطنت رساندن حکومت صفویان نقش داشتند. در عصر صفوی، بخشی از این ایل را برای محافظت از مرزهای خراسان در برابر هجوم ازبکان به نواحی شمال آن دیار کوچاندند. 2

نادر، سرداری در رکاب شاهزاده صفوی

پس از تسلط افغانها بر اصفهان، یکی از پسران شاه سلطان حسین صفوی به نام طهماسب برای گردآوری نیرو و بازگرداندن حکومت صفویان، از پایتخت گریخت. برخی از سرداران و سران ایل‌ها مانند نادر افشار و فتحعلی‌خان قاجار (پدر بزرگ 3)

1. اقدامات نادر افشار را نام ببرید

1. طی چندین جنگ افغانها را شکست داد.
2. در چندین جنگ بر ارتش قدرتمند عثمانی پیروز شد و سرزمین اشغال شده ایران را آزاد کرد.
3. طهماسب دوم را بهانه بی کفایتی از سلطنت خلع کرد.
4. بزرگان، علما سران ایلهها را به شورای دشت مغان فرا خواند و شرایط را برای پذیرفتن سلطنت فراهم کرد.

آقامحمدخان) به او پیوستند و در نخستین گام، خراسان را تصرف کردند. پس از کشته شدن فتحعلی خان قاجار، نادر که جنگاوری شجاع و متهور بود، ابتکار عمل را به دست گرفت و فرماندهی سپاه تهماسب را عهده دار شد. او طی چندین جنگ افغانها را شکست داد. (مسیر لشکرکشی‌ها و جنگ‌های داخلی و خارجی نادر را روی نقشه بررسی کنید.)

2. چرا روزها پیش از برخورد با نادر نیروهای خود را از ایران بیرون راندند؟

نقشه لشکرکشی‌ها و جنگ‌های نادر

3. شروط نادر برای پذیرفتن سلطنت چه بود؟

4. نادر برای حل مشکلات سیاسی و مذهبی با عثمانیان چه اقدامی انجام داد؟

- 1- موروثی شدن سلطنت در خاندان او؛
  - 2- حمایت نکردن بزرگان و رؤسای طوایف از خاندان صفوی؛
  - 3- حل اختلافات مذهبی با دولت عثمانی.
- نادر پس از اینکه به سلطنت رسید، برای حل مشکلات سیاسی و مذهبی، به‌ویژه رفع اختلافات مذهبی با عثمانی، بسیار تلاش کرد. او گاهی با جنگ و زمانی با زبان مصالحه و مذاکره و دادن امتیاز درصدد حل مشکل برمی‌آمد. نتیجه این اقدامات به سبب کارشکنی‌های عثمانی و گرفتاری‌های داخلی و خارجی نادر، چندان مطلوب نبود و در این دوره، عامل انسجام‌بخش مردم ایران، یعنی مذهب شیعه تضعیف گردید.

نادر، شاه ایران

پیروزی‌های برق‌آسای نادر در جنگ‌های داخلی و خارجی زمینه نشستن او بر تخت شاهی را فراهم آورد. او نخست تهماسب دوم را به بهانه بی کفایتی از سلطنت خلع کرد. سپس بزرگان کشور، علما و سران ایل‌ها و طوایف را به شورای دشت مغان فراخواند و شرایطی را برای پذیرفتن سلطنت مطرح کرد که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

5. چرا تلاش‌های نادر برای حل مشکلات مذهبی با عثمانیان به نتیجه مطلوب نرسید؟

بررسی شواهد و مدارک

نادرشاه از ابتدای حکومت تلاش می‌کرد اختلافات مذهبی میان دو کشور ایران و عثمانی را حل کند. آخرین و مهم‌ترین اقدام او، برپایی شورای نجف در ۱۱۵۵ ق/ ۱۷۴۳ م با شرکت ۷۰ تن از علمای شیعی و سنی ایران و مناطق هم‌جوار بود. در این شورا پس از مباحث گسترده سرانجام بیانیه‌ای تنظیم شد که مواد مهم آن چنین بوده است:

«اولاً آنکه اهل ایران از عقاید سالفه^۱ و سب^۲ و رَفْض^۳ نُکُول^۴ و مذهب جعفری را که از مذاهب حقه است قبول نموده و قضات و علما و افندیان^۵ کرام روم اذعان کرده و آن را خامس مذاهب شمارند.

دوم اینکه چون در کعبه معظمه ارکان اربعه مسجدالحرام به ائمه و مذاهب اربعه تعلق دارد، ائمه مذهب جعفری در رکن شافعی با ایشان شریک بوده بعد از ایشان علی حده با امام خود به آیین جعفری نماز گزارند...» (میرزا مهدی استرآبادی، جهانگشای نادری، ص ۳۹۱).

متن نقل شده از میرزا مهدی استرآبادی را به فارسی روان برگردانید. درباره متن فوق فکر کنید و به این سؤالات پاسخ دهید.

- ۱- هدف نادر از برپایی شورای نجف چه بود؟
- ۲- به نظر شما آیا این اقدام نادرشاه در آن زمان درست بوده است؟

- ۱- عقاید گذشته
- ۲- لعن و نفرین کردن
- ۳- روی گرداندن، دست کشیدن
- ۴- صاحب منصبان عثمانی

بیشتر بدانیم

الماس دریای نور - موزه جواهرات ملی ایران

نبرد کرنال (۱۱۵۱ ق / ۱۷۳۹ م)

یکی از اقدامات نادر، لشکرکشی به هندوستان و جنگ کرنال بود. او به بهانه تعقیب افغان‌ها و اعتراض به اینکه پادشاه گورکانی هند، به آنها پناه داده است، به این کشور لشکرکشی کرد. البته برای این کار انگیزه مالی و اقتصادی نیز داشت؛ چون اداره ارتش بزرگ و پرشمار او بدون منابع مالی کافی ممکن نبود. نادر با پیروزی در جنگ کرنال، دهلی را تصرف کرد و به غنایم گران‌بهای همچون الماس دریای نور، تخت طاووس و گنجینه‌های بزرگ جواهرات و کتب نفیس دست یافت و آنها را به همراه هزاران هنرمند و صنعتگر هندی با خود به ایران آورد.

1. عاقبت نادر افشار چه شد؟

2. دلایل عدم توفیق نادر برای اینکه زمینه را برای ثبات، امنیت پایدار، انتقال آرام قدرت و تثبیت حکومت افشاریه پس از خود فراهم آورد چه بود؟

1) نادرشاه افشار سرانجام هنگامی که مشغول سرکوب شورشی در خراسان بود، با توطئه نزدیکان و سردارانش کشته شد (۱۱۶۰ق). او که سرداری بی‌باک و دارای نبوغ نظامی فوق‌العاده بود، در زمانی که آشوب‌های داخلی و هجوم ارتش‌های بیگانه موجودیت ایران را به خطر انداخته بود، وارد میدان شد و با طراحی نظامی، توانست بر ایران حاکم شود. با این حال، به عنوان پادشاه توفیق نیافت که زمینه را برای ثبات و امنیت پایدار، انتقال آرام قدرت و تثبیت حکومت افشاریه پس

3. مدعیان جانشینی نادر چه کسانی بودند؟
افرادی از خاندان نادر_سرداران نادر_سران برخی ایلها_منتسبین به خاندان صفوی

فعالیت ۳

4. جانشینان نادر چه کسانی بودند؟

فکر کنیم و پاسخ دهیم

به نظر شما، نبود وزیران و مشاوران برجسته در کنار نادرشاه چه آثار و پیامدهای سیاسی داشت؟

5. زندیان چگونه به قدرت رسیدند؟

6. چه عاملی موجبات آرامش، رونق و آبادانی قلمرو کریم خان زند به ویژه شیراز را فراهم آورد؟

افشاریان پس از نادر

با مرگ نادر دورانی از رقابت و جنگ برای به دست گرفتن قدرت آغاز شد. افرادی از خاندان نادر و سرداران و سران برخی ایل‌ها و طایفه‌ها با یکدیگر به ستیز برخاستند که خرابی و کشتار زیادی به بار آورد. به علاوه، افرادی با ادعای انتساب به خاندان صفوی خواهان بازگرداندن حکومت به این خاندان بودند. در چنین شرایطی، دو تن از برادرزادگان نادر (عادل‌شاه و ابراهیم‌شاه) یکی پس از دیگری به عنوان جانشین او برای مدت کوتاهی مدعی حکومت شدند. سپس نوبت به نوه او (شاهرخ) رسید. وی از قلمرو وسیع نادر، به شهر مشهد بسنده کرد و حکومتش تا زمانی که آقا محمدخان قاجار آن را از میان برداشت (۱۲۱۲ق)، ادامه یافت. 4

به قدرت رسیدن زندیان

5) کریم خان زند - رئیس طایفه زند از طایفه‌های لر - از جمله سردارانی بود که پس از کشته شدن نادرشاه، درصدد کسب قدرت برآمد. او تعدادی از رقبیان و مدعیان حکومت را از میان برداشت و با تسلط بر بخش وسیعی از ایران، سلسله زندیه را تأسیس کرد. 5 به نقشه صفحه ۲۰ نگاه کنید.

6) کریم خان برخلاف نادر از ادامه لشکرکشی و جنگ برای در اختیار گرفتن سایر مناطق ایران دست کشید و همین امر، موجبات آرامش، رونق و آبادانی قلمرو او به ویژه شیراز پایتخت زندیان را فراهم آورد. 6

7. پایتخت کریم خان زند کجا بود؟ شیراز

1. کریم خان زند خودش را چه نامید؟ وکیل الرعایا

2. برخی از خصوصیات اخلاقی کریم خان زند که از او نام و نشانی نیک در تاریخ به جا گذاشت را نام ببرید.

نگاره کریم خان زند هنگام دیدار با فرستاده عثمانی

کریم خان، برخلاف سنت معمول، از پذیرفتن عنوان شاه امتناع کرد و خود را وکیل مردم ایران (وکیل الرعایا)^۱ خواند (بعضی از خصوصیات اخلاقی کریم خان مانند مدارا با دشمنان، همدردی با مردم، ساده‌زیستی و رفتار مناسب با اقلیت‌های دینی و مذهبی باعث شده است که نام و نشان نیکی از او در تاریخ ایران به جا بماند. ²)

نقشه ایران در دوران زندیه

فعالیت ۴

نقشه‌های تاریخی ایران در دوران نادرشاه و عصر زندیه را مقایسه و تفاوت‌های آنان را با ذکر دلیل بیان کنید.

www.my-dars.ir

۱- کریم خان در آغاز، خود را وکیل‌الدوله خواند که به منزله وکالت از طرف شاهزاده‌ای صفوی بود اما اندکی بعد لقب وکیل‌الرعا را که به معنای نماینده مردم ایران بود، برای خود برگزید (سفرنامه نیبور، ص ۲۰۷؛ آصف، رستم‌التواریخ، ص ۳۸۳).

1. نتایج کشمکش‌ها و رقابتهای جانشینان کریم خان زند چه بود؟
2. آخرین فرمانروای زن چه نام داشت؟ لطفعلی خان زند
3. علت شکست لطفعلی خان زند او آقا محمد خان قاجار چه بود؟

ایران پس از کریم خان

با مرگ کریم خان زند (۱۱۹۳ق/۱۷۷۹م) دوباره آشوب ایران را فراگرفت. افرادی از طایفه زند برای رسیدن به تاج و تخت باهم به رقابت و ستیز برخاستند و صفحه خونین دیگری از تاریخ ایران را رقم زدند؛ به گونه‌ای که در کمتر از ۱۵ سال، هفت تن از این خاندان به قدرت رسیدند. نتایج این کشمکش‌ها، فروپاشی سیاسی و اقتصادی و آسیب دیدن توان نظامی و اداری کشور

بود. **لطفعلی خان**، آخرین فرمانروای زند، با وجود شجاعت و لیاقت توانست سلسله زند را حفظ کند **3** (دلیل غرور، اشتباهات نظامی و روی گردانی افرادی چون ابراهیم خان کلانتر، از دربارش، از آقا محمدخان قاجار شکست خورد و پس از دستگیری کشته شد. با مرگ لطفعلی خان سلسله زند به منقرض شد) **3** (۱۲۵۳ق/۱۷۹۴م).

4. چرا مناسبات سیاسی و اقتصادی ایران با جهان خارج در دوران افشاریه و زندیه نسبت به عصر صفوی کاهش چشمگیری داشت؟ **بیشتر بدانیم**
5. مهمترین مسائل خارجی ایران در دوره افشاریه و زندیه چه بود؟

لطفعلی خان زند از نگاه مردم

سرهار فورد جونز انگلیسی که در زمان فتحعلی شاه قاجار سفیر انگلستان در ایران بود، در واپسین روزهای زندگی لطفعلی خان زند به خدمت او رسید تا ترتیب فروش برخی جواهرات سلطنتی را بدهد؛ از جمله دو الماس مشهور دریای نور و تاج ماه را که در اختیار لطفعلی خان بود. توصیف او از لطفعلی خان خواندنی است: «مردم لطفعلی خان را به خاطر صفات شایسته‌اش بسیار دوست داشتند. شهامت، پایداری، شجاعت و کفایتی که او به هنگام بلا و سختی از خود نشان می‌داد، هنوز موضوع ترانه‌هایی است که شاید تا زبان فارسی زنده است، زنده بمانند...» (سرهار فورد جونز، آخرین روزهای لطفعلی خان زند، ص ۸).

6. مناسبات سیاسی و اقتصادی مبنای و ارتباطات فرهنگی ایران با کشورهای اروپایی در دوره افشاریه و زندیه چگونه بود؟
- روابط خارجی ایران در دوره افشاریه و زندیه **7. چرا نادر جان التون انگلیسی را استخدام کرد؟**

4) مناسبات سیاسی و اقتصادی ایران با جهان خارج در دوران افشاریه و زندیه به علت درگیری‌های داخلی و بی‌ثباتی سیاسی نسبت به عصر صفوی کاهش چشمگیری یافت **4** (مهم‌ترین مسائل خارجی ایران در این دوره، برخوردهای سیاسی - نظامی با همسایگان غربی (عثمانی) و شمالی (روسیه) بود که پیش‌تر درباره آن سخن گفتیم. اختلافات با زمامداران عثمانی، سرانجام با عقد معاهده‌ای میان دو طرف، منجر به صلحی شد که تا اواخر حکومت کریم خان که سپاه زندیه بصره را تصرف کرد، دوام آورد. **5** **6** در دوره افشاریه و زندیه، مناسبات سیاسی و اقتصادی و ارتباطات فرهنگی ایران با کشورهای اروپایی چندان رونقی نداشت) در این دوره، نمایندگانی از بعضی کشورهای اروپایی به ایران آمدند **7** (نادر برای انگلیسی‌ها معافیت‌های گمرکی در نظر گرفت و در صدد برآمد از دانش آنان در زمینه تأسیس نیروی دریایی در دریای مازندران و خلیج فارس استفاده کند. به همین منظور، جان التون انگلیسی را استخدام کرد) **8** (در دوره کریم خان زند هیئت‌هایی از فرانسه و انگلستان برای گرفتن امتیاز و ایجاد مراکز تجاری به ایران آمدند اما چون با او به توافق نرسیدند، گشایشی در روابط صورت نگرفت. **8**)

نظام اداری و سیاسی

9) سازمان اداری و دیوانی ایران در عصر افشاریه و زندیه تا حدودی به سبب حاکمیت عناصر ایلی، غلبه تفکر نظامیگری، بی‌ثباتی سیاسی و کوتاه بودن دوران استقرار سلسله‌های مذکور، اعتبار و قوت سابق را نداشت. **9**

10) حکومت نادرشاه بر اقتدارگرایی مطلق شاه و تمرکز بر امور نظامی و ارتش متکی بود و نهادهای اداری در عصر حکومت او رونق چندانی

John Elton

8. چرا هیئت‌هایی از انگلیس و فرانسه در دوره کریم خان زند به ایران آمدند؟
9. چرا سازمان اداری و دیوانی ایران در عصر افشاریه و زندیه اعتبار و قوت سابق را نداشت؟

10. حکومت نادر بر چه اساسی متکی بود؟

1. از چه شهرهایی به عنوان پایتخت نادر یاد شده است؟

2. شیوه اداره ایالات و ولایات، و شهرهای و روستاها در عصر افشاریه و زندیه چگونه بود؟
3. چرا پس از سقوط صفویان کشاورزی و تجارت ایران دچار ضعف و رکود شدید شد؟

نداشتند. نادرشاه در امور اداری و اقتصادی، بیشتر از دوستان و نزدیکانش به عنوان مشاور، استفاده می کرد و به وزارت و دیوان سالاری توجهی نداشت. این بی توجهی به نظام اداری تاجایی بود که او شهری را به عنوان پایتخت خود انتخاب نکرد. **1** البته در منابع از مشهد و کلات به عنوان پایتخت او یاد شده است ولی این مراکز بیشتر محل گردآوری خزاین و غنایم نادر بوده اند **1**

2 شیوه اداره ایالات، ولایات، شهرها و روستاها در عصر افشاریه و زندیه همانند دوره صفویه بود و صاحب منصبانی با همان عناوین سابق این مراکز را اداره می کردند **2**.
4. علت ضعف و رکود شدید کشاورزی، تجارت و نابسامانی های اقتصادی در دوره نادر افشار چه بود؟

3 پس از سقوط صفویان، به علت جنگ ها و آشوب های داخلی و اشغال بخش هایی از نواحی غربی و شمالی ایران توسط عثمانی و روسیه، کشاورزی و تجارت ایران دچار ضعف و رکود شدیدی شد **3** (تداوم جنگ های داخلی و خارجی در زمان نادرشاه و نیاز تشکیلات نظامی به نیروی رزمنده به کاهش شدید نیروی انسانی در بخش کشاورزی انجامید. همچنین، مالیات های سنگینی که از مردم برای تأمین هزینه های نظامی گرفته می شد، نابسامانی های اقتصادی را تشدید کرد **4**)

در دوره کریم خان زند اقداماتی برای بهبود وضع کشاورزی و بازرگانی صورت گرفت و شهرهای شیراز و بندر بوشهر به مراکز مهم تجارت داخلی و خارجی تبدیل شدند **5** (آرامش و ثبات سیاسی نسبی، کاهش مالیات ها، دربار کم تجمل و تلاش کریم خان برای تثبیت قیمت کالاها از جمله عوامل مؤثر در رونق اقتصادی این دوره بود.) **5**

6 علم، ادبیات و آموزش **6. وضعیت علم، ادبیات و آموزش بعد از سقوط صفویه چگونه بود؟**
در عصر افشار و زند به سبب آشفتگی های سیاسی و اجتماعی، علم و آموزش رونق دوران صفویان را نداشت. در پی سقوط صفویه، مدارس و حوزه های علمی اصفهان و شهرهای دیگر تعطیل شدند یا از رونق افتادند. عده ای از علما و طلاب که از هجوم افغان ها جان سالم به در برده بودند، به عتبات عالیات مهاجرت کردند. با این حال در نتیجه آرامش و ثبات نسبی که در زمان کریم خان زند به وجود آمد، فعالیت های علمی و آموزشی کمی رونق گرفت و مدرسه های جدیدی ساخته شد **6**.

شعر و ادب فارسی در دوره زندیه تحول چشمگیری یافت که محققان از آن با عنوان «نهضت بازگشت ادبی» یاد کرده اند. چهره های برجسته این سبک ادبی به سبک خراسانی و شیوه شعری چون فرخی، عنصری، سعدی و حافظ شعر می سرودند.

مدرسه علمیة خان یزد؛ این مدرسه به همت محمدتقی خان، والی خیراندیش یزد در سال ۱۱۸۶ ق بنا شد.

7. چرا فعالیتهای علمی و آموزشی در دوره کریم خان زند رونق گرفت؟

در نتیجه آرامش و ثبات نسبی که در زمان کریم خان زند به وجود آمد فعالیت های علمی و آموزشی کمی رونق گرفت

1. چه عواملی موجب تلفیق هنر ایرانی و هندی شد؟

2. چه عواملی موجب رونق هنر و معماری در زمان کریم خان زند شد؟

فقیهان، فیلسوفان، پزشکان و ادیبان سرشناس عصر افشاریه و زندیه

آثار و اقدامات علمی	دانشمندان و ادیبان
فقیه و مجتهد بزرگ شیعه و احیاگر مکتب اصولی و صاحب آثار متعددی در فقه و اصول	محمد وحید بهبهانی (۱۱۱۷-۱۲۰۵ق)
فقیه اصولی و رجال نویس شیعه و صاحب آثاری در فقه و علم رجال	سید محمد مهدی بحر العلوم (۱۱۱۵-۱۲۱۲ق)
فقیه، حکیم و فیلسوف برجسته و صاحب آثاری در تفسیر، حکمت و کلام	آقامحمد بیدآبادی (د: ۱۱۹۸ق)
پزشک کریم خان، عالم به علوم پزشکی، ریاضی، نجوم و حکمت و فنون شعر و موسیقی	میرزا محمد نصیر اصفهانی (د: ۱۱۹۱ق)
شاعر بزرگ عهد نادرشاه و از بنیان گذاران نهضت بازگشت ادبی	مشتاق اصفهانی (۱۱۰۱-۱۱۷۱ق)
شاعر و تذکره نویس برجسته قرن ۱۲ق و از بنیان گذاران نهضت بازگشت ادبی	لطفعلی خان آذربیدگلی (۱۱۳۴-۱۱۹۵ق)
شاعر نامی ایران در عهد افشاریه و زندیه و از پیشروان نهضت بازگشت ادبی	هاتف اصفهانی (د: ۱۱۹۸ق)

3. وضعیت معماری در دوره افشاریه و زندیه چگونه بود؟

هنر و معماری

به علت آشفتگی سیاسی و اجتماعی کشور پس از صفویان، امکان رشد و ترقی هنر و معماری دور ^۱ انتظار بود. با این حال، در زمان حکومت نادر شاه و دوره استقرار کریم خان زند در شیراز اقدامات قابل توجهی صورت گرفت. ^۲ (ورود هنرمندان و صنعتگران هندی پس از فتوحات نادر در هند، موجب تلفیق هنر ایرانی و هندی شد.) ^۱ مدارا و احترام کریم خان نسبت به هنرمندان و علما نیز موجب رونق هنر و معماری در زمان او شد. ^۲ در دوره نادر شهر اصفهان بازسازی شد و در منطقه کلات که محل نگهداری خزاین نادر بود، بناهای باشکوهی مانند کاخ خورشید ساخته شد. ^۳

کاخ خورشید - کلات نادری - خراسان رضوی

www.m.v-dars.ir

1. وضعیت نقاشی و نگارگری در عصر کریم خان زند چگونه بود؟
2. وضعیت دوگانه متضاد دو سوی عالم در سده های هفدهم تا نوزدهم میلادی چگونه بود؟

حمام وکیل - شیراز

کریم خان زند علاقه زیادی به ساختن بناهای باشکوه داشت. ساخت مجموعه مسجد و بازار و حمام وکیل، ارگ کریم خانی و بازسازی آرامگاه حافظ، سعدی و باغ دلگشا، گوشه‌ای از اقدامات عمرانی او در شیراز است. در دوره زند نوعی از بناها با کاربرد تفریحی گسترش یافت که به کلاه فرنگی معروف بود و آن بنایی کوچک و گاهی تزئینی بود که در وسط باغ‌ها یا تفریحگاه‌ها ساخته می‌شد (3).
 1) در نقاشی و نگارگری، به ویژه در عصر کریم خان زند، تحولی بزرگ به وجود آمد و نقاشان به تدریج هنر خود را با معیارهای هنری اروپا تطبیق دادند. مکتب نقاشی شیراز که در دوره مغولان شکل گرفته بود، در زمان زندیه به اوج رونق و زیبایی رسید و نقاشان برجسته‌ای مانند محمدصادق، اشرف و میرزا بابا آثار زیبایی آفریدند. (1)

جهان در آستانه دوران معاصر

الف) حکومت‌های مسلمان در گرداب مشکلات

2) سده‌های هفدهم تا نوزدهم میلادی دو سوی عالم وضعیت دوگانه متضادی داشت؛ در جانب شرق سه حکومت مسلمان یعنی ایران، عثمانی و گورکانیان هند دوران ضعف خود را سپری می‌کردند و در جانب غرب، امپراتوری‌ها و دولت‌های روسیه، فرانسه و انگلستان در مسیر قدرت و شکوفایی قرار داشتند (2). ضعف امپراتوری‌های مسلمان دلایل خاص خود را داشت. علل ضعف دولت‌های اسلامی به‌ویژه ایران، هند و عثمانی در قرون اخیر، از مهم‌ترین مسائلی است که همچنان بررسی‌ها درباره آن ادامه دارد. در این بررسی‌ها، چگونگی عملکرد و نقش استعمار غربی و همچنین کانون‌های داخلی وابسته به آن در بروز و تشدید عقب ماندگی دولت‌های بزرگ اسلامی، از اهمیت بیشتری برخوردار است.

نگاره سلطان سلیم سوم (۱۷۸۹-۱۸۰۷ م) هنگام به حضور پذیرفتن مقام‌های امپراتوری در کاخ توپ‌کاپی - استانبول

1. چه عواملی موجب ضعف و زوال امپراتوری عثمانی شده بود؟

2. چرا کشورهای اروپایی به ویژه انگلستان، روسیه، فرانسه و اتریش در عثمانی مداخله می کردند؟

3. موسس دولت گورکانیان هند چه کسی بود؟ و این حکومت چه نقش مهمی در هندوستان داشت؟

4. از عوامل اصلی ضعف و انحطاط دولت گورکانیان هند چه بود؟

۱- عثمانی، امپراتوری بیمار؛ امپراتوری مسلمان عثمانی در

قرن ۱۸ م بر بخش‌های وسیعی از شمال آفریقا و آسیای غربی تا

اروپای شرقی حکومت می کرد. این امپراتوری در مسیر اصلی

تجارت زمینی و دریایی بین شرق و غرب قرار داشت و پل ارتباطی

بین آسیا و اروپا بود.

ترکان عثمانی تا این زمان با قدرت در عرصه نظامی و سیاسی

حکمرانی می کردند؛ ولی تقریباً هم‌زمان با روی کار آمدن افشارها

مجموعه عوامل مختلف داخلی و همچنین نفوذ و مداخله

قدرت‌های استعماری، موجب ضعف و زوال عثمانی شد چنان‌که

اصلاحات دولتمردان عثمانی هم نتوانست از شدت آن بکاهد.

در چنین شرایطی (کشورهای اروپایی به ویژه انگلستان، روسیه،

فرانسه و اتریش به بهانه دفاع از حقوق اقلیت‌ها در امور داخلی

عثمانی مداخله می کردند، ولی در واقع به دنبال گسترش مستعمرات

و تأمین منافع اقتصادی و سیاسی خود در این امپراتوری وسیع

بودند. در نتیجه این دخالت‌ها، اروپایی‌ها توانستند به تدریج

بخش‌هایی از قلمرو عثمانی را تصاحب کنند و بر ضعف دولت

آن بیفزایند) با این وجود رقابت بین دولت‌های اروپایی مانع شد

که عثمانی به طور کامل تحت سلطه یکی از آنان دربیاید و تا پایان

جنگ جهانی اول این امپراتوری به حیات خود ادامه داد.

۲- گورکانیان هند اسیر استعمار غربی (حکومت گورکانیان

هند یا مغولان کبیر را محمد بابر، نواده تیمور گورکانی، تأسیس

کرد (۹۳۲ق/۱۵۲۶م). او بر بخش بزرگی از هندوستان حکومت

می کرد و حکومتش نقش مهمی در گسترش اسلام و زبان فارسی

در هندوستان داشت) در قرن ۱۸م، حکومت گورکانی هند همانند

امپراتوری عثمانی رو به ضعف نهاد. (اختلاف و دشمنی میان هندوها

و مسلمانان، سوء مدیریت و ضعف شاهان، دسته‌بندی و توطئه‌های

درباریان و ورود استعمارگران به این سرزمین از عوامل اصلی ضعف

و انحطاط گورکانیان هند بود.)

۵ (برتغالی‌ها و اسپانیایی‌ها نخستین استعمارگرانی بودند که به هند وارد

شدند. دولت گورکانی به اروپاییان امتیازات تجاری و گمرکی قابل

توجهی داد. در سده ۱۸م، دولت‌های فرانسه، هلند و انگلستان نیز

۲۵

۶. استعمارگران اروپایی چگونه توانستند بخش‌هایی از سرزمین هند را تصرف کنند؟

۷. انگلیسی‌ها برای حفظ سلطه خودشان در هندوستان چه اقداماتی انجام دادند؟

بهادرشاه دوم، آخرین فرمانروای گورکانی هند (۱۸۳۷-۱۸۵۷م) که کمپانی هند شرقی انگلستان او را از قدرت برکنار و به برمه تبعید کرد.

5. نخستین استعمارگران که به هند وارد شدند کدام کشورها بودند؟

8. دولت انگلستان چگونه رسماً هند را جز قلمرو خودش اعلام کرد؟

1. ظهور انقلاب صنعتی چه تحولات مهمی در پی داشت؟

2. انقلاب باشکوه در انگلستان چه بود و بزرگترین دستاورد آن چه بود؟

3 انگلستان در زمان چه کسی به قدرت اول جهان تبدیل شد؟

ب) اروپا و آمریکا؛ انقلاب و استعمار

کشورهای اروپایی در سده‌های پس از عصر رنسانس شاهد انقلاب‌های سیاسی بزرگی بودند که به تغییرات سیاسی و اجتماعی عمیق و بنیادینی در این کشورها منجر شد (ظهور انقلاب صنعتی نیز تحولات مهمی در پی داشت که شتاب گرفتن و گسترش استعمار^۲ از جمله آنها بود.)^۱

ملکه ویکتوریا (۱۸۱۹-۱۹۰۱ م)

۱- انگلستان، انقلابی برای نظام مشروطه؛ در اواخر قرن ۱۷م تحول سیاسی بزرگی در انگلستان رخ داد که بر جهان پس از خود تأثیر چشمگیری گذاشت. اگرچه از قرن ۱۳م در انگلستان مجلس (پارلمان) به وجود آمده بود اما این نهاد قدرت چندانی نداشت. در سال ۱۶۴۶م میان مجلس به رهبری الیور کرامول^۳ و چارلز یکم^۴، پادشاه انگلستان، جنگی در گرفت که به پیروزی مجلس انجامید. کرامول نظام پادشاهی را برانداخت و خود رئیس‌جمهور شد. او سپس به دلایل مذهبی با مجلس درگیر شد و آن را منحل کرد.

۲) پس از مرگ کرامول، مجلس و نظام سلطنت دوباره احیا شدند، اما پادشاه انگلستان، به مجلس توجهی نداشت. از این رو، بار دیگر با یکدیگر ستیز کردند تا اینکه مجلس پیروز شد (۱۶۸۸م).

این اتفاق در تاریخ انگلستان به انقلاب باشکوه شهرت دارد. یکی از پیامدهای این انقلاب این بود که منشأ الهی سلطنت نفی و مجلس منشأ قدرت و تعیین‌کننده اختیارات پادشاه شناخته شد.^۲

انگلستان پس از انقلاب باشکوه، رقبای بزرگی همچون اسپانیا و فرانسه را شکست داد و مستعمرات خود را در گوشه و کنار جهان گسترش داد (این کشور به ویژه در دوران حکومت طولانی ملکه ویکتوریا به قدرت اول جهان تبدیل شد و به بخش‌های بزرگی از آفریقا، آسیا، اقیانوسیه و آمریکای شمالی دست یافت.)^۳

۲- آمریکا در راه استقلال؛ سرزمین آمریکا تا قرن ۱۸ شامل تنها چند ایالت در ساحل اقیانوس اطلس بود. ایالت‌های ساحل شرقی بر ویرانه خانه‌ها، مزارع و املاک بومیان سرخ‌پوست بنا شده بود. اروپاییان زیادی به دلایل اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، اروپا را ترک کرده و در سرزمین‌های تازه تصاحب شده منزل گزیدند. بریتانیا بر اکثر این مناطق حکومت می‌کرد.

۴) در نتیجه وضع قوانین سخت توسط دولت انگلیس و تمایل اشراف آمریکایی به بیرون راندن رقیب و تحریکات فرانسویان، مردم این سرزمین برای رسیدن به استقلال وارد جنگ طولانی با انگلستان شدند (۱۷۷۵م). این جنگ سرانجام با پیروزی مستعمره‌نشینان و

۱- انقلاب (Revolution) به معنای دگرگونی سریع و بنیادی همراه با تغییرات اساسی در ساختارهای سیاسی و گاه اجتماعی در یک کشور است.

۲- استعمار (Colonization) در لغت به معنی آباد کردن است و در اصطلاح عبارت است از تسلط سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی کشوری قدرتمند بر کشور یا سرزمینی دیگر برای بهره‌برداری از منابع طبیعی و اقتصادی و گاه استفاده از امکانات نظامی آن کشور یا سرزمین.

۳- Oliver Cromwell

۴- Charles I

4. چرا میان انگلستان با ایالات متحده آمریکا جنگ در گرفت و نتیجه آن چه شد؟

1. نخستین رئیس جمهور آمریکا چه کسی بود؟ جرج واشینگتن
2. ایالات متحده آمریکا چگونه سرزمین های وسیعی را تصرف کردند؟
3. دولت ایالات متحده آمریکا چگونه اقتصاد خود را توسعه بخشید؟

نگاره جورج واشینگتن (۱۷۲۲-۱۷۹۹ م)

استقلال آمریکا به پایان رسید (۱۷۸۳م) و جورج واشینگتن^۱ به عنوان نخستین رئیس جمهور این کشور انتخاب شد (۱۷۸۹م)^۴ دولت آمریکا پس از استقلال این کشور با پیشروی به سوی غرب و کشتار وسیع سرخ پوستان که ساکنان و صاحبان صدها ساله اصلی آمریکا بودند، سرزمین های وسیعی را تصاحب کرد. در جنوب هم، با اشغال سرزمین پهناوری از مکزیک، بزرگ ترین ایالت های جنوبی و جنوب غربی مانند کالیفرنیا و تگزاس را به ایالات خود افزود.^۲ (این دولت همچنین با بهره گیری از نیروی کار بردگان آفریقایی اقتصاد خود را توسعه بخشید و در پایان سده ۱۹م به پیشرفت های وسیع سیاسی، اقتصادی و صنعتی دست یافت و به رقیبی برای کشورهای استعمارگر اروپایی تبدیل شد.)^۳

فعالیت ۵

بررسی شواهد

در ژوئیه ۱۷۷۶م مستعمره نشینان که برای کسب استقلال با انگلستان می جنگیدند، اعلامیه استقلال ایالات متحده را صادر کردند. در مقدمه این اعلامیه آمده است: «ما این حقایق را بدیهی می انگاریم که همه انسان ها برابر آفریده شده اند و آفریدگارشان حقوق سلب نشدنی معینی به آنها اعطا کرده است که حق زندگی، آزادی و جست و جوی خوشبختی از جمله آنهاست...».

با بررسی رفتار غیرانسانی سفیدپوستان آمریکا در قتل چند میلیون سرخ پوست که ساکنان اصلی آن سرزمین بودند و نیز بردگان سیاه پوست آفریقایی، میزان پایبندی آمریکا به اعلامیه استقلال را تجزیه و تحلیل کنید.

نگاره تکومسه (Tecumseh)، رهبر جنگجوی قبایل سرخ پوست که در برابر پیشروی سربازان آمریکایی مقاومت بسیاری کرد (اوایل قرن ۱۹م).

www.my-dars.ir

George Washington ۱

1. علت ورشکستگی اقتصادی فرانسه و ضعف سیاسی و نظامی در قرن 18م چه بود؟
2. سه طبقه اجتماعی فرانسه در قرن 18م را نام ببرید و درباره آنها توضیح دهید
3. سه تن از روشنفکران معروف فرانسه که به اصحاب دایره المعارف شهرت داشتند را با ذکر نظراتشان بیان کنید

۳- فرانسه، انقلابی برای آزادی و برابری کشور فرانسه در قرن ۱۸م به سبب شکست نظامی از انگلستان و صرف منابع مالی هنگفت در سرزمین آمریکا برای عقب نماندن از مسابقه استعماری به راه افتاده، با ورشکستگی اقتصادی و ضعف سیاسی و نظامی روبه‌رو شد. از نظر اجتماعی نیز در فرانسه مشکلاتی به وجود آمد. جامعه فرانسه در آن زمان دارای سه طبقه اجتماعی مشخص بود:

2)

الف) طبقه ممتاز شامل اشراف و زمین‌داران بزرگ که علاوه بر داشتن امتیازات بسیار، از پرداخت مالیات معاف بودند.
ب) طبقه متوسط که اغلب تحصیل کرده بودند و مشاغلی همچون وکالت، نویسندگی، طبابت، روزنامه‌نگاری و تجارت داشتند. آنها از اینکه طبقه ممتاز برایشان امتیازی قائل نبود، به شدت ناراضی بودند.

پ) طبقه فقیر جامعه که در این زمان جمعیت بسیار زیادی بودند و بار اصلی مالیات‌ها و خدمات نظامی بر دوش آنان بود. اینان حکومت لویی شانزدهم، پادشاه فرانسه و طبقه ممتاز را عامل سیه‌روزی خود می‌دانستند.

2)

نگاره ژان ژاک روسو (۱۷۱۲-۱۷۷۸م)

در کنار این عوامل، تحولات فکری جامعه فرانسه نیز نقش بزرگی در پیدایش انقلاب داشت. در این کشور تحت تأثیر عصر روشنگری اروپا، فلاسفه و روشنفکرانی ظهور کردند که اندیشه‌های آنان مردم را به سوی انقلاب رهنمون ساخت. گروهی از این روشنفکران که به اصحاب دایره المعارف شهرت داشتند، با طرح مباحث علمی و ادبی شروع به انتقاد از وضع موجود کردند. (ولتر، مونتسکیو و روسو سه تن از مشهورترین روشنفکران فرانسه در این دوره بودند. ولتر از اطاعت انسان از عقل مادی و مبارزه با خرافات سخن می‌گفت. مونتسکیو از تفکیک قوای سیاسی و حقوق بشر دفاع می‌کرد. روسو نیز بر اهمیت انتخابات تأکید می‌کرد و تشکیل حکومت را حاصل قراردادی اجتماعی می‌دانست.) این‌گونه نظریات دیدگاه مردم فرانسه را تغییر داد. (غفلت لویی شانزدهم از احوال مردم از یک سو و تجملات و ولخرجی‌های او و درباریان از سوی دیگر آتش خشم مردم را شعله‌ور ساخت.)

4. چه عاملی آتش خشم مردم فرانسه را شعله‌ور ساخت؟

بیشتر بدانیم

نگاره مونتسکیو (۱۶۸۹-۱۷۵۵م)

نامه‌های ایرانی

شارل مونتسکیو از متفکران عصر انقلاب فرانسه است. روح‌القوانین و نامه‌های ایرانی مهم‌ترین آثار اوست. او در نامه‌های ایرانی، از زبان دو مسافر ثروتمند ایرانی در فرانسه، به شکل غیرمستقیم آموزه‌های کلیسا و اخلاق عمومی فرانسویان را زیر سؤال می‌برد و از استبداد حاکم انتقاد می‌کند. مونتسکیو در مقدمه کتاب به کوتاه‌فکری فرانسویان طعنه می‌زند که نمی‌دانند ایران کجاست و همچنین غیر از فرانسوی‌ها، ملت‌های دیگری نیز در جهان وجود دارند.

www.my-dars.ir

۱- Rousseau

1. مردم فرانسه با چه اقدامی انقلاب خود را آغاز کردند؟ و پیامد انقلاب آنها چه بود؟ 2. علت جنگ دولت های اروپایی با فرانسه بعد از انقلاب چه بود؟

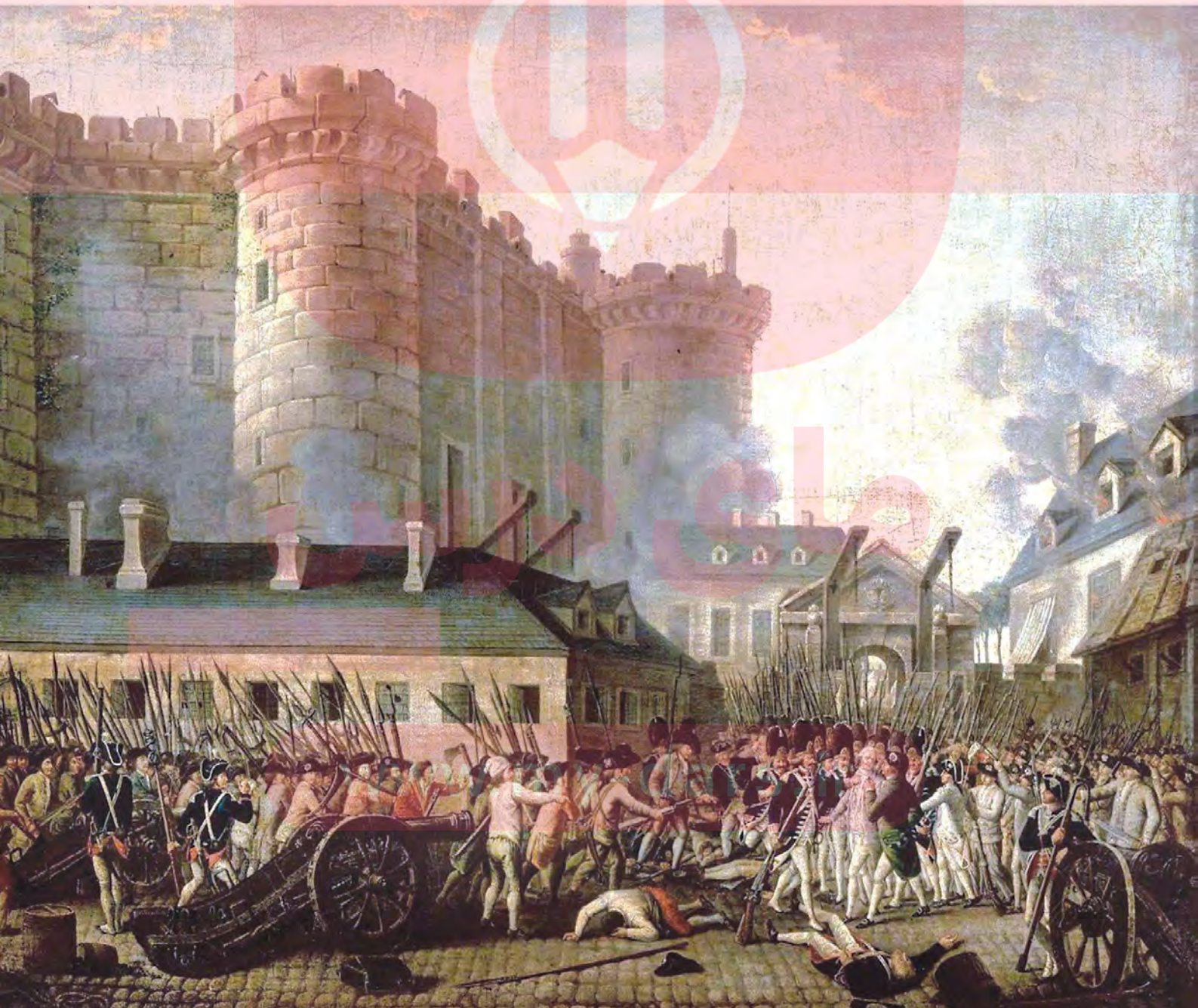
1) (سرانجام در ۱۴ ژوئیه ۱۷۸۹ مردم اغلب بینوا و خشمگین پاریس با حمله به زندان باستیل انقلاب خود را آغاز کردند. انقلابیون سرانجام لویی شانزدهم، پادشاه مستبد فرانسه را وادار به امضای قانون اساسی جدید و پذیرش نظام مشروطه سلطنتی کردند. مدتی بعد، انقلابیون تندرو پادشاه را عزل و نظام جمهوری را برقرار نمودند. آنان سپس لویی و همسرش، ماری آنتوانت را اعدام کردند.) (1) (اعدام این دو و بسیاری از مخالفان با گیوتین و همچنین افکار و شعارهای آزادی خواهانه انقلابیون موجب ترس و خشم دولت ها در کشورهای اروپایی شد. در نتیجه، آنها با فرانسه وارد جنگ شدند.) (2) (طی این جنگ ها یکی از فرماندهان ارتش فرانسه به نام ناپلئون بناپارت با پیروزی های درخشانی که به دست آورد، به شهرت رسید.) (3) او (4) اجرای یک کودتا به قدرت دست یافت (۱۷۹۹م) و سپس به عنوان امپراتور فرانسه انتخاب شد. (4) در دوران حکومت ناپلئون (۱۸۰۴-۱۸۱۴م) تحولات سیاسی و نظامی زیادی در اروپا و ایران صورت گرفت و او مانند بسیاری از حاکمان پیشین، در مصر و آفریقا جنایات زیادی کرد.

3 فرماندهی ارتش فرانسه در جنگ با دولت های اروپایی به عهده چه کسی بود؟

نابلیون

4 ناپلئون چگونه در فرانسه به قدرت رسید و به عنوان امپراتور انتخاب شد؟

۱۷۸۹م - پاریس - باستیل، نماد استبداد - پاریس - ۱۷۸۹م

1. انقلاب صنعتی چگونه و از کدام کشور آغاز شد؟

2. چه عواملی به شکل گیری انقلاب صنعتی کمک کرد؟

3. نخستین تحول صنعتی در چه چیزی صورت گرفت؟

4- **انقلاب صنعتی، دگرگونی جهان؛** تا اواخر قرن ۱۸م عامل اصلی تولید نیروی بازوی انسان بود. صنعتگران برای تولید کالای بیشتر، مهارت های فکری، جسمی و هنری خود را به کار می بستند و از دیگر نیروهای طبیعت، مانند آب و باد، کمتر استفاده می کردند. در انقلاب صنعتی نیروی محرکه آب و سپس بخار جایگزین نیروی جسمی انسان شد. (این انقلاب با اختراع و تکمیل ماشین بخار در انگلستان آغاز گردید) اگر چه (سرازیر شدن ثروت افسانه ای سرزمین های استعمار شده ای مانند هند و آمریکا (قبل از قرن ۱۸) و همچنین نظام گسترده برده داری و تجارت پرسود آن نیز، به شکل گیری انقلاب صنعتی کمک کرد.)

تابلوی آهن و زغال سنگ، اثر ویلیام بل اسکات، نقاش اسکاتلندی - اواسط سده ۱۹م

3) نخستین تحول صنعتی در نساجی و پارچه بافی صورت گرفت. سپس، این انقلاب در کشاورزی، حمل و نقل و دیگر بخش های تولید نیز رخ داد و در نتیجه آن، تولیدات صنعتی افزایش قابل توجهی یافت. (3)

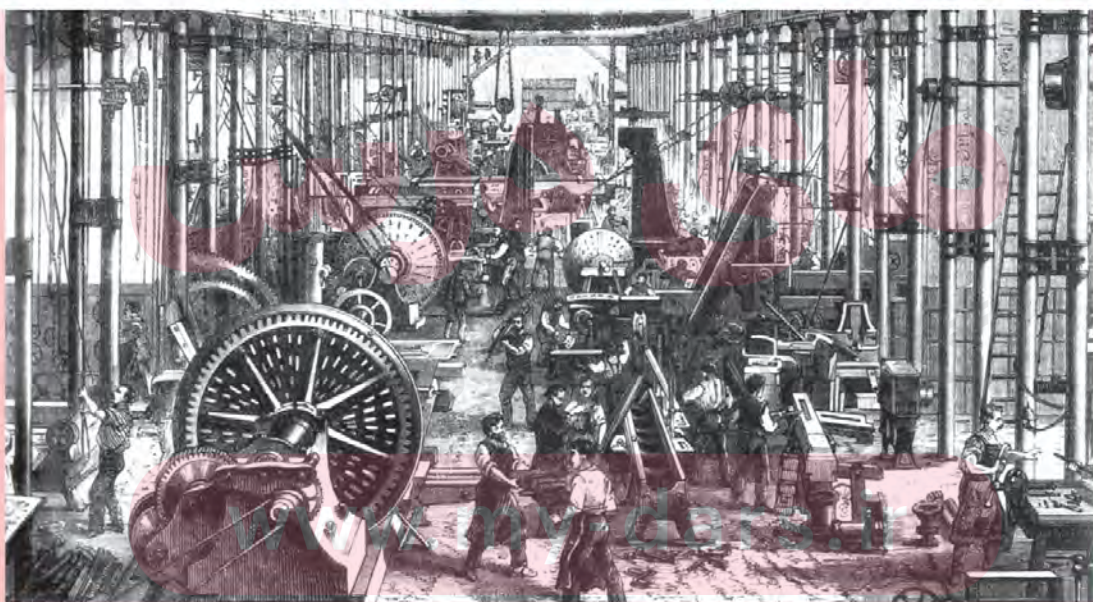
انقلاب صنعتی موجب تغییر مناسبات انسانی، اجتماعی و اقتصادی در اروپا و جهان شد؛ زیرا (در نتیجه صنعتی شدن، کشورهای اروپایی به مواد اولیه، نیروی کار ارزان، بازار فروش محصولات، سرمایه مادی فراوان و حمایت دولت ها نیاز پیدا کردند) این امر دو پیامد مهم داشت:

5) الف) گسترش استعمار و غارت کشورهای آسیایی و آفریقایی،

ب) افزایش استثمار و بهره کشی از کارگران (در داخل اروپا). (5)

6) انقلاب صنعتی اگرچه موجب قدرت و رفاه بیشتر اروپاییان شد (6) اما 7) مسائل و مشکلات بزرگی همچون گسترش بی رویه شهرها، رشد سریع جمعیت، به وجود آمدن فاصله طبقاتی، نارضایتی های اجتماعی و اقتصادی و آلودگی های زیست محیطی به وجود آورد. (7)

4. در نتیجه انقلاب صنعتی کشورهای اروپایی به چه چیزهایی نیاز داشتند؟

نگاره یکی از کارخانه های صنعتی بزرگ آلمان - ۱۸۶۸م

5. دو پدیده اقتصادی و اجتماعی مهم انقلاب صنعتی را نام ببرید

6. مزیت انقلاب صنعتی چه بود؟

7. مسائل و مشکلات انقلاب صنعتی چه بود؟

1. سیاست و اقدام های چه کسی روسیه را متحول کرد در مسیر توسعه طلبی سیاسی و نظامی قرار داد؟ سیاست و اقدام های پتر کبیر

2. پتر کبیر چگونه روسیه را به قدرتی بزرگ تبدیل کرد؟

۵- روسیه در مسیر توسعه طلبی نظامی؛ روسیه تا پیش از به قدرت رسیدن پتر کبیر (۱۶۸۲-۱۷۲۵م) در رقابت استعماری اروپاییان جایگاهی نداشت. اما سیاست و اقدام های پتر کبیر، این کشور را متحول کرد و در مسیر توسعه طلبی سیاسی و نظامی قرار داد. (و با استخدام کارشناسان اروپایی، تأسیس مدارس و دانشگاه های جدید و تقویت ارتش به ویژه نیروی دریایی، این کشور را وارد مسابقه استعمار کرد) (یکی از برنامه های پتر برای قدرتمند شدن روسیه، گسترش سرزمین روسیه و دستیابی به دریاهای آزاد برای کسب منافع تجاری و سیاسی بود). جانشینان او تلاش کردند به این برنامه عمل کنند و به همین سبب در نواحی شرقی اروپا و حوزه دریاهای بالتیک، سیاه و مازندران (خزر) اقدامات نظامی وسیعی انجام دادند. این اقدامات موجب جنگ های متعدد روسیه با ایران، عثمانی و برخی کشورهای اروپایی، نظیر فرانسه شد.

پتر کبیر، پدر روسیه جدید

3. برنامه مهم پتر کبیر برای قدرتمند شدن روسیه چه بود؟

پرسش های نمونه

- ۱- وضعیت سیاسی و نظامی ایران در دوران افشاریه و زندیه را با عصر صفویه مقایسه کنید.
- ۲- قضاوت خود را درباره شخصیت نادر و نقش او در تاریخ ایران در پنج سطر بیان کنید.
- ۳- علل، آثار و نتایج ضعف و ناکارآمدی نظام اداری (دیوان سالاری) ایران در دوران افشاریه و زندیه را توضیح دهید.
- ۴- به نظر شما، انقلاب باشکوه انگلستان چه تاثیری بر اروپای قرن هیجدهم گذاشت؟
- ۵- علل اجتماعی-سیاسی، فکری و فرهنگی انقلاب بزرگ فرانسه چه بود؟
- ۶- انقلاب صنعتی چه آثار و پیامدهایی داشت؟

www.my-dars.com